

25

Primitive tider
2023 25. årgang

Primitive
tider

Primitive tider utgis av Mari Arentz Østmo (redaktør), Svein Vatsvåg Nielsen, Guro Fossum, Isak Roalkvam, Knut Ivar Austvoll og Astrid Tvedte Kristoffersen

ISSN 1501-0430

Postadresse:

Primitive tider

Postboks 6727, St. Olavs plass

0130 Oslo

E-post: kontakt@primitive-tider.com

Internett: <https://journals.uio.no/PT/index>

Ombrekk: Redaksjonen

Trykk: Grafisk senter ved Universitetet i Oslo

© CC BY 4.0

Forsideillustrasjon: Utsnitt av Carta Marina. Fra artikkelen «Jakten på Varangermarkedet – søk etter flerkulturelle møter i et samisk landskap» av Marte Spangen og Jan Ingolf Kleppe.

Skrive for Primitive tider?

Primitive tider oppfordrer både etablerte og uetablerte forfattere til å skrive. Vi er interessert i artikler, kommentarer til tidligere artikler og rapporter (enklere, ikke fagfellevurderte tekster). Kanskje blir din artikkel neste nummers debatttema! Send inn ditt manuskript og la det få en faglig og seriøs vurdering av redaksjonen. Husk at hele prosessen kan være tidkrevende, så planlegg i god tid. Innleveringsfrister finner du på våre nettsider. Det er likevel ingen grunn til å vente til siste øyeblikk, send gjerne inn før fristen!

For å lette arbeidet for deg og for oss, er det helt nødvendig at du setter deg godt inn i forfatterveiledningen og følger den. Forfatterveiledningen finner du på våre nettsider:

<https://journals.uio.no/PT/index>

Vi ser fram til å høre fra deg!

Kontakt oss pr. mail: kontakt@primitive-tider.com

INNHOLD

Del I: Fagfelle-vurderte artikler

Fordeling av steinalderens løsfunn og boplassfunn i Vestland Kontraster og konsekvenser for forskning og forvaltning Knut Andreas Bergsvik, Jostein Aksdal og Victor Lundström	7
Jakten på Varangermarkedet – søk etter flerkulturelle møter i et samisk landskap Marte Spangen og Jan Ingolf Kleppe	31
Sound and Vision Battlescape analysis: Towards a Unified Method for Battlefield Archaeology Are Skarstein Kolberg	53
Steinhuggermerker i Trøndelag: En diskursanalyse av funksjon og relasjon Aleksander R. Dreyer Skre	71
Her Body, Their Voice – A discussion of women's reproductive agency Amanda Pedersen	83
It's Been a Long Time Coming: Anthropogenic impact and faecal biomarkers Anastasia Bertheussen	93

Del II: Anmeldelser

Daniel Groß og Mikael Rothstein, M. (red.) 2023 Changing identity in a changing World. Current studies on the Stone Age around 4000 BCE Sidestone Press, Leiden. 314 s. ISBN: 9789464261684 Skule O. S. Spjelkavik	105
Luc Amkreutz and Sasja van der Vaart-Verschoof (ed.) 2022 Doggerland. Lost World under the North Sea Sidestone Press, Leiden. 209 s. ISBN: 9789464261134 James Walker	109
Margrethe C. Stang and Laura Tillery (eds.) 2023 The Medieval Scandinavian Art Reader Scandinavian Academic Press, Oslo. ISBN: 978-82-304-0298-6 Carina Jacobsson	113

Steinhuggermerker i Trøndelag: En diskursanalyse av funksjon og relasjon

Aleksander R. Dreyer Skre

Vestland Fylkeskommune, Avdeling for Kultur og folkehelse, Seksjon for kulturarv

Innledning

I løpet av middelalderen ble det bygget flere kirkebygg av stein i Trondheimsregionen (Brendalsmo 2006:227), og på flere av disse steinkirkene er det etterlatt små merker i byggesteinen kalt steinhuggermerker (Figur 1). Selv om Nidarosdomen har den største samlingen av slike steinhuggermerker på én og samme bygning fra middelalderen i landet, har også andre kirker i nærheten av Trondheim lignende merker. Sammenhengen mellom den utbredte bruken av steinhuggermerker, og hvordan forskningen her er anvendt, gjør steinhuggermerkene i Trøndelag til et meget interessant fenomen for en diskursanalyse.

I denne artikkelen vil jeg utforske diskursen om steinhuggermerkene i Trøndelag, og hvordan deres funksjoner og relasjon til Nidarosdomens bygghytte har blitt diskutert, ved å gå gjennom det skriftlige kildemateriale som omhandler dette fenomenet. Målet med artikkelen er å kaste lys over hvordan diskursen om merkene har utfoldet seg, og i hvilken diskursiv tilstand merkene befinner seg i dag. Dette vil jeg gjøre ved å kort gå gjennom bakgrunnen for steinhuggermerkene, og deretter presentere diskursens utvikling, og dens tilstand i dag.

Hva er et steinhuggermerke?

Steinhuggermerker er små merker som steinhuggere etterlot seg på byggesteinene. De kan være hugget og risset inn i kvaderen – tilhugget stein anvendt i steinkonstruksjon (D. Fischer 1965:531). Merkene består hovedsakelig av enkle geometriske former, er vanligvis utført i klare og tydelige linjer, og gir et inntrykk av å være gjort av profesjonelle med riktig verktøy for jobben (Champion 2015:125). I Norden er steinhuggermerkene ofte formet som runer, stiliserte verktøy eller bokstaver i minuskel og majuskel (Andås 2003:33). Slike merker kan bli funnet over hele Europa, og lignende steinhuggermerker kan spores helt tilbake til bronsealderens Knossos (Alexander 2008).

Steinhuggermerker finnes flere steder omkring i landet. I Bergen er det funnet steinhuggermerker på Bergen domkirke, samt Håkonshallen og Rosenkrantzårnet på Bergenhus festning (Kristoffersen 2007:44; Reinfjord 2023:200). Det er også funnet merker på Lyse Kloster utenfor Bergen og i Stavanger domkirke. Inntil nylig var det ikke funnet steinhuggermerker på Østlandet (Reinfjord 2018:167), men i 2019 ble de funnet på stein i domkirken i Hamar (Reinfjord 2019:49).

Den akademiske interessen for steinhuggermerker har både i Norge, og resten av Europa, hovedsakelig vært forvaltet av andre fagfelt enn arkeologien. Dette har gjort at det er arkitekter, kunsthistorikere og lokalhistorikere med spesiell interesse som har stått for de fleste registreringer og undersøkelser, og som dermed har lagt føringene for hvordan steinhuggermaterialet har blitt forstått (Kristoffersen 2007:6; Champion 2015:125–126).

Figur 1. Steinhuggermerke fra sydportalen på Reins klosterkirke på Rissa utenfor Trondheim.

Foto: Aleksander R. Dreyer Skre.

Diskursanalyse som metode i arkeologi

En diskurs er samlingen av påvirkninger og meningsytringer om et gitt fenomen. I en arkeologisk sammenheng vil også materielle og materialistiske påvirkninger inngå i en slik diskurs. Den består derfor både av språklige ytringer som diskursive utsagn og den fortidige materielle kulturen. En diskursanalyse er da en metode for å skille og analysere hvordan meningsytringene har tatt form, og hvordan de vektas mot hverandre og mot materialistiske påvirkninger. Diskursanalyse er ikke en ukjent metode for å analysere historiografi i arkeologien, og det blir ved jevne mellomrom skrevet oppgaver og artikler som tar for seg

hvordan faget har utviklet seg (Trøim 1999; Brattli 2006) eller hvordan representasjonene (den samlede betydningen av diskursive utsagn) knyttet til et arkeologisk materiale har tatt form (Ystgaard 1998; Skre 2021; Brattli 2022).

Det er viktig å presisere at en diskursanalyse er en analyse om hvordan representasjoner om et objekt blir konstituert, men diskursanalysen diskuterer ikke objektet i seg selv (Skre 2021:7). Derimot analyserer man den epistemologiske forståelsen av de forskjellige meningene som eksisterer om objektet (Neumann 2021:35). Metodisk er det i denne artikkelen brukt en fremgangsmåte som er basert på den Iver B. Neumann (2021) fremlegger i sin bok *Innføring i diskursanalyse. Mening, materialitet og makt*. Metoden er basert på Michel Foucaults (1972) forståelse av en kunnskapsarkeologisk diskursanalyse, og baserer seg på analyse av utsagn. Utsagnene er meningsbærende tegn som ikke trenger å bestå av fastsatte grammatiske, logiske eller analytiske former (Foucault 1972:84). Tegnene definerer hvordan man uttrykker meninger, og kan sees i sammenheng – eller på utsiden av – subjektet som diskursen omhandler. Flere av utsagnene sammen utgjør diskursive formasjoner, som er samlinger av utsagn i diskursen (Foucault 1972:115).

Først må *representasjonene* identifiseres, og man må skaffe seg oversikt over i hvilken grad hver representasjon er utfordret, samt tilegne seg kulturell kompetanse på deres betydning i sin samtid (Neumann 2021:47). Derneft må man identifisere diskursens lagdeling, som vil endre seg etter konteksten som er iboende diskursen. Det vil si at man må skille de delene av diskursen som omhandler steinhuggermerkene sin funksjon, og de delene som omhandler steinhuggermerkene sin relasjon til Nidarosdomen, og behandle disse separat. De tilhører samme diskurs, men er to forskjellige lag innad i den samme diskursen som må analyseres hver for seg. Med andre ord må alle eventuelle motstridende representasjoner om eksempelvis steinhuggermerkene *funksjon* bli diskutert i sitt lag, for å kunne vekte denne delen av diskursen for seg selv. Likeledes må man identifisere

hvilken del av diskursen om steinhuggermerker som omhandler dens egenskap som relasjon mellom kirker, som er fokus for analysen her. I diskursen om steinhuggermerkene i Trøndelag er lagdelingene sammenfiltret, og brukes om hverandre til å forklare hverandre. Hver av lagdelingene har forskjellige kilder, representasjoner og maktkonstellasjoner. Formålet er derfor å identifisere og påvise mulige sammenhenger og forskjeller mellom de forskjellige representasjonene i et diskursivt lag, og deretter demonstrere at de kan tilhøre samme diskurs (Neumann 2021:53). I denne artikkelen utforsker jeg to tematiske konsensuser i forskningen knyttet til steinhuggermerker i Trøndelag.

Den tidlige forståelsen av steinhuggermerkene i Trøndelag

Før jeg går inn på selve diskursanalysen som er fokuset for denne artikkelen, vil jeg først gi en kort oversikt over de første 100 år med forskning på steinhuggermerkene i Trøndelag for å gi leseren en forståelse av forskningens utvikling før diskursanalysens utgangspunkt. Mye av det akademiske fokuset rundt registreringene og forskningen på steinhuggermerker i Trøndelag er bundet sammen med Nidarosdomen. Steinhuggermerkene i domkirken ble først oppdaget som kulturhistorisk materiale, og nedtegnet av arkitekten Wilhelm von Hanno i 1860 i forbindelse med kroningen av kong Carl XV (Nicolaysen 1866:604). Arkeolog og antikvar Nicolay Nicolaysen omtaler senere steinhuggermerkene i 1866, hvor han nevner at disse kunne være en kilde til «tidsfølgen i bygningens tilblivelse» (Nicolaysen 1866:604). Et år senere skriver Nicolaysen om steinhuggermerkene igjen i Fortidsminneforeningens årbok. Steinhuggermerkene blir nå tillagt enkelte egenskaper. For det første skiller man steinhuggermerkene fra såkalte settemerker, som er merker som viser steinenes plassering i forhold til hverandre under byggeprosessen. For det andre etableres det at merkene er personlige merker som steinhuggeren mottar ved sin ansettelse, for å kunne etablere hvem som var ansvarlig for den aktuelle steinen.

Til slutt etableres det at disse steinhuggermerkene ikke kan brukes som kilde til bygningshistorien, siden det ikke er kjent om disse merkene ble gjenbrukt eller arvet når en steinhugger forlot bygghytten (Nicolaysen 1867:113).

I løpet av siste halvdel av 1800-tallet økte oppmerksomheten rundt steinhuggermerkene, og flere registreringer ble gjennomført for å dokumentere disse merkene. Arbeidet ble påbegynt i 1871 av bygmester Knud Guttormsen, og fortsatte jevnlig gjennom den siste halvdel av 1880-tallet og første halvdel av 1900-tallet. Blant dem som deltok i dette arbeidet var arkitekt Christian Christie, lektor Olav Ryssdal, arkitekt Helge Thiis, prest Olaf Digre, samt ekteparet kunsthistoriker Dorothea og arkitekt og arkeolog Gerhard Fischer (Kristoffersen 2007:46).

Lektor Olav Ryssdal fattet på 1920-tallet interesse for steinhuggermerkene i Nidarosdomen og Erkebispegården (Kristoffersen 2007:46). I sin bok om erkebispegården kobler han steinhuggermerkene som spesifikke til den enkelte steinhugger, og anslår at man kan spore steinhuggeren etter merket (Ryssdal 1944:22). Han argumenterte for at steinhuggeren satte merket sitt på hvert ferdig stykke utført arbeid (Ryssdal 1944:26). Han la også til grunn at endringer eller avvik i steinhuggermerkene betyr at det er nye personer som har overtatt merkene, og at merkene derfor må tilhøre selve bygghytten (Ryssdal 1944:26).

Gerhard Fischer skriver også at det er en personlig tilknytning mellom steinhuggerne og deres steinhuggermerker, og at antallet steinhuggermerker kan si noe om antallet steinhuggere (G. Fischer 1965:62). Han kobler også steinhuggermerkene til eldre og nyere steinhuggere, og påpeker at steinhuggermerker uten borehull kan tilhøre en nyere steinhugger, siden disse er plassert på deler av bygningen som norske steinhuggere ikke hadde kompetanse til å produsere (G. Fischer 1965:163–164). Fischer knytter Nidarosdomen sammen med kirker i Trøndelag ved hjelp av steinhuggermerkene. Han merker seg også at steinhuggere som jobbet på Nidarosdomen, også jobbet på andre kirker i samme tidsperiode, men han gir ingen nærmere

forklaring på hvordan han har kommet frem til denne konklusjonen (G. Fischer 1965:161). Videre knytter han steinhuggere fra Lincolnkatedralen i England sammen med steinhuggere ved Nidarosdomen, ved hjelp av et steinhuggermerke som angivelig finnes i begge katedralene (G. Fischer 1965:63).

Diskursens premisser

Det er flere materielle påvirkninger som er med på å prege diskursen. Slike materielle påvirkninger er ytre påvirkninger som bidrar til å forme deler av diskursen. I denne diskursen er man særlig preget av lagdeling og informasjonens tilgjengelighet. Det er relativt få som har skrevet om og undersøkt steinhuggermerker og bygghytter. Den informasjonen som finnes, og som ofte blir sitert i nyere kilder, er ofte skrevet av de samme personene, eller er tekstmateriale som det er vanskelig å få tilgang på. Dette gjelder for eksempel kunsthistoriker Marco Trebbi (1977) sin hovedfagsoppgave om romanske stiltrekk i steinkirker i Trøndelagsområdet, og det gjelder Dorothea Fischer (1965) sin katalog over steinhuggermerker i Nidarosdomen. Dette er kilder som det er vanskelig å få fatt i, som gjør det å samle en løpende utvikling av diskursen til en utfordring.

Kildenes tilgjengelighet er en materiell påvirkning på diskursen. Hvis man ønsker å studere steinhuggermerker i dag, vil man derfor raskt merke at de mest tilgjengelige tekstene er arkeolog Øystein Ekrolls verker (se f.eks. Ekroll 1997 og Ekroll 2015), eller spesielt hovedfagsoppgave og artikler skrevet av arkeolog Kjersti Kristoffersen (2007; 2012; 2019). Særlig Kristoffersen må anses å være den fremste ekspert på steinhuggermerker i Trøndelag, noe som blir styrket av at også Ekroll anvender henne som kilde i sine verk (Ekroll 2015: 285). Dette begrenser tekstmaterialet på to måter. For det første er utvalget allerede smalt fra begynnelsen, og for det andre vil de gjenværende tekstene automatisk bli hovedrepresentasjonene i diskursen. Slik forsterkes arkeologene fra Nidarosdomens Restaureringsarbeider (NDR)

sin posisjon som obligatoriske passeringspunkt i diskursen. Dette er punkter som forvalter hovedrepresentasjonen, og som representerer den til enhver tid riktige kunnskapen (Brattli 2006: 44). NDR som institusjon er dermed med på å konstituere steinhuggermerkene i Trøndelag som diskursivt fenomen. Dette styrkes eksempelvis med at det er Ekroll og Kristoffersen som brukes som kilder på steinhuggermerkene også i forskning fra andre deler av landet, eksempelvis i arkeolog Kristian Reinfjords (2023) doktorgradsavhandling. Her refereres det til både Ekroll og Kristoffersen når det skal tillegges egenskaper til steinhuggermerkene som er funnet i Hamar domkirke (Reinfjord 2023:200–201). Dermed underbygger Reinfjord representasjonene som er representert av Ekroll og Kristoffersen, og gjør dem til premissleverandører også på nasjonalt nivå.

Funksjonen til steinhuggermerkene i Trøndelag

Diskursen om steinhuggermerkene funksjoner i Trøndelagsområdet har handlet om to forhold: Det første gjelder hva steinhuggermerkets operasjonelle funksjon var, og da særlig om det var et merke som indikerte et lønningssystem. Det andre forholdet gjelder hvorvidt steinhuggermerket var personlig for den spesifikke steinhugger, eller om det tilhørte bygghytten sentralt. Nedenfor skal jeg derfor først ta for meg tematikken om avlønning, før jeg går videre på det som er diskutert om steinhuggermerkets eierskap.

Avlønningsmerke?

Fischer presenterer steinhuggermerkene som et verktøy for å kontrollere arbeidet utført av hver enkelt steinhugger (D. Fischer 1965:531), og det ser ut til å være utgangspunktet for den nyere norske diskursen om steinhuggermerkene etter 1965. I alle kildene om steinhuggermerkene i Trøndelag som er publisert etter 1965, blir hennes arbeid referert til. Hun argumenter også for at merkene kan ha hatt en sammenheng med en lønnsordning, men avviser dette som «mindre sannsynlig» siden arbeiderne ifølge henne var

dagslønnet. Fischer gir ingen detaljer om hvor hun har fått informasjonen om lønnsordningen for steinhuggerne fra, eller hvilken tidsperiode av domkirkebyggingen hun refererer til.

Arkitekturhistoriker Hans-Emil Lidén (1974:34) refererer til steinhuggermerkene i sin bok *Middelalderen bygger i stein* og nevner at funksjonen av steinhuggermerkene er uklart. Han påpeker derimot at de har blitt tolket som en form for signatur eller varemerke i påvente av kontroll. Han bemerker ikke ytterligere om hva steinhuggermerkene kan ha blitt brukt til.

Kunsthistoriker Jan Svanberg beskriver steinhuggermerkene som et konsept som gjorde det mulig å betale de akkordlønnede steinhuggerne (Svanberg 1994:94). Svanberg forklarer også fraværet av steinhuggermerker på alle stein som et tegn på et skiftende lønssystem, som gjorde at man ikke alltid var avhengig av å bruke steinhuggermerkene. Svanberg gir imidlertid ingen grunner eller kilder i teksten som kan forklare hvordan dette var tenkt, men diskuterer tidligere i boken lønssystemer i tyske steinhuggerlaug på 1400-tallet (Svanberg 1994:86). Svanbergs forklaring skiller seg betydelig fra Fischer sin forklaring, som forklarer at steinhuggeren bare merket den øverste steinen i en haug for å markere denne som sitt arbeid (D. Fischer 1965:531).

Ifølge Kristoffersen var arkeolog Ingunn Øren den første som analyserte hvordan steinhuggermerkene kunne brukes til å problematisere datering av byggearbeider (Kristoffersen 2007:49). Øren støtter seg mye til Fischer når hun beskriver steinhuggermerkene som personlige merker som lettere kunne kontrollere arbeidet (Øren 1994:86). Øren mener likevel til forskjell fra Fischer at steinhuggermerkene «trolig» var knyttet til lønnsutbetalingen, noe som skiller seg fra Fischers synspunkt.

Ved årtusenskiftet ser det ut til at steinhuggermerkens funksjon i sammenheng med avlønning er etablert. Kunsthistoriker Margrete Syrstad Andås omtaler steinhuggermerkene i Nidarosdomen i en artikkel skrevet i 2003, og i hennes masteroppgave fra år 2000 (Andås 2000; 2003). Andås fastslår at det er «allment

antatt» at steinhuggermerkene både er forbundet med lønssystemer og kvalitetskontroll (Andås 2003:34). Dette etterfølger en presisering om at det trolig eksisterte ulike system til forskjellige tider og på forskjellige steder. Andås anfører at siden det virker som om steinhuggermerket kunne vende innover, så «synes [det] å bekrefte tanken om at merkene var et rent praktisk system» (Andås 2003:26). Hun bemerker videre at det derfor er vanskelig å vite om alle steiner har merke, siden en ikke vet om steinen kan ha merke på baksiden. Dette er hennes forklaring på hvorfor det ikke finnes steinhuggermerker på alle stein i en struktur. Hun avviser derfor at steinhuggermerkene kunne være en form for anerkjennelse av steinhuggeren. Språket Andås bruker om steinhuggermerkene her er ikke bastant, og hun gjør det tydelig at det er slutninger basert på indisier. Hun åpner derfor for at dette ikke kan stemme, men støtter seg på slutninger gjort tidligere, og åpner her diskursen for alternative tolkninger. Andås bemerker også en forskjell på merkene fra senmiddelalderen og merkene som stammer fra de tidligere byggefasene til domkirken (Andås 2003:26).

Kristoffersen ved NDR hevder at steinhuggermerkene hadde en praktisk funksjon i form av å holde oversikt over en akkordlønsordning (Kristoffersen 2012:167). Dette begrunnes med en arbeidskontrakt fra Lincolnkatedralen fra 1306 og et byggregnskap fra utbyggingen av katedralen i Exeter. Kristoffersen benytter et språk som indikerer at dette er et etablert faktum. Hun påpeker også viktigheten av å se byggeskikken i England i sammenheng med bruken av steinhuggermerker i Norge, da det har vært nær kontakt mellom bygningsmiljøene i de to landene (Kristoffersen 2012:168). Kristoffersens fremstilling av steinhuggermerkene er i tråd med den etablerte diskursen på dette tidspunktet, og bidrar til å opprettholde tradisjonelle tolkninger. Dette er også de samme kildene som Reinfjord bruker i sin doktorgradsavhandling for å tillegge steinhuggermerkene på Hamar egenskap som representant for en akkordlønsordning (Reinfjord 2023:201).

Bygghyttens eiendom, eller personlig signatur?

Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt steinhuggermerker er personlige merker eller ikke, er det enighet blant alle deltakerne i diskusjonen om at de tilhører den aktuelle steinhuggeren som en personlig signatur. Kristoffersen påpeker i sin hovedfagsoppgave at det ikke er kjent om håndverkere fikk tildelt et nytt merke når de ankom en ny byggeplass, eller om de brukte det samme merket gjennom hele karrieren (Kristoffersen 2007:53). I et foredrag i forbindelse med restaureringen av Kongeinngangen på Nidarosdomen, gjentar Kristoffersen at steinhuggermerket er «steinhuggerens personlige signatur» (Kristoffersen 2022). Svanberg kommenterer også dette spørsmålet, og trekker paralleller til tyske kilder fra 1400-tallet som hevder at steinhuggerens merke er personlig og følger vedkommende gjennom karrieren (Svanberg 1994:96). Andås anslår at hvert steinhuggermerke representerer én steinhugger, og at merket fungerer som en signatur for hvem som hugget hva (Andås 2003:25). Andås antar også at steinhuggermerker gikk i arv fra mester til svenn (Andås 2003:26).

Steinhuggermerkene som en forbindelse

Diskursen om steinhuggermerkene som en forbindelse mellom Nidarosdomen og kirker i Trøndelag er preget av en ganske ensidig konklusjon. De fleste som har studert steinhuggermerkene i Trøndelag de siste årene er enige om at det er en direkte forbindelse mellom domkirkens bygghytte og merkene som finnes i ulike kirker i området. Likevel finnes det forskjellige nivåer av diskusjon rundt denne forbindelsen blant aktørene før de kommer til en konklusjon.

I 1977 brukte Trebbi steinhuggermerker som en indikasjon på at det var «veltrente folk fra Trondheim» som hadde jobbet på nordportalen på Byneset kirke (Trebbi 1977:204). Han påpekte at to nesten identiske steinhuggermerker ikke nødvendigvis måtte tilhøre samme person hvis de ble funnet i to forskjellige landsdelskirker, men at de likevel vitnet om en forbindelse til

Nidarosdomen (Trebbi 1977:217). Trebbi brukte stilistiske trekk i både landsdelskirkene og Nidarosdomen til å relatere kirkene til hverandre, og steinhuggermerker ble brukt som en dimensjon av dette. Han trekker dermed konklusjonen at det var håndverkere fra Nidarosdomen som hadde jobbet i landsdelskirkene (Trebbi 1977:270). Trebbi mente at steinhuggermerket var et klart dateringsverktøy, basert på denne tilknytningen til Nidarosdomen (Trebbi 1977:228).

Øren går ett skritt videre i problematiseringen av steinhuggermerkens relasjon til domkirkebygghytten. Hun påpeker at for å bruke steinhuggermerker som et element i dateringen av landsdelskirker, er det en forutsetning at arbeiderne som har utført arbeidet virkelig er fra Nidarosdomens bygghytte, og at de hadde et personlig steinhuggermerke (Øren 1994:86). Merkene bør også undersøkes individuelt, og selv da kan man ikke konkludere bastant når det gjelder steinhuggermerkene og dateringen i Værnes. Øren anvender likevel steinhuggermerkene som et element i dateringen av landsdelskirker i sin oppgave (Øren 1994:89).

Ekroll trekker frem i *Med kleber og kalk. Norsk steinbygging i mellomalderen 1050–1550* at steinhuggermerker finnes på flere kirker i Trøndelag, og mener at det er en klar sammenheng mellom steinhuggermerkene i Trøndelagskirkene og bygghytten i Nidarosdomen (Ekroll 1997:115). Han skriver at det er her «eit klart samband», og presenterer at det enten må ha handlet om steinhuggere fra bygghytten som dro ut til de aktuelle lokasjonene, eller at det må ha vært snakk om bestillingsverk fra bygghytten inne i byen, og at det er ting som taler for at det er begge deler. Det blir dermed etablert at det er slik det må være, uten at Ekroll går nærmere inn på hvorfor det må være slik. Det blir heller ikke åpnet for at det kan være andre forklaringer på steinhuggermerker flere steder i Trøndelag. Hos Ekroll virker det ikke som om diskusjonen handler om hvorvidt det har vært en relasjon mellom Nidarosdomens bygghytte og landsdelskirkene basert på steinhuggermerkene, men kun hvilken form en slik relasjon har hatt.

Ekroll blir dermed en sentral figur når det gjelder å forklare relasjonene mellom Nidarosdomen og de lokale kirkene basert på analyse av steinhuggermerkene. Hans to løsninger på steinhuggermerker i Trøndelagskirker, nemlig at de enten har blitt bygget på kirkestedet av steinhuggere fra domkirken, eller at de har blitt tilvirket i Trondheim av de samme arbeiderne og deretter blitt sendt ut, har blitt gjentatt og underbygget av flere, og er en av hovedlinjene i diskursen (Kristoffersen 2007:75; Bratberg 2009:80). Det skal presiseres at dette i seg selv ikke trenger å bety at det er en problematisk eller feil slutning. Ekroll er også en av hovedkildene til kirkebygging hos Øren i hennes hovedfagsoppgave, men ikke til delene om steinhuggermerkene hvor hun heller refererer til Dorothea Fischer.

I sin doktorgradsavhandling fra 2006, *Kirkebygg og kirkebyggere – Byggherrer i Trøndelag ca. 1000–1600*, nevner arkeolog Jan Brendalsmo at elementer fra Fischers kronologi (1965) sammen med Trebbis hovedfagsoppgave (1977) kan brukes til å datere bygningsselementer innad i Nidarosdomen (Brendalsmo 2006:240). Brendalsmo konkluderer deretter med at «det er rimelig, slik Trebbi gjør, å bruke [steinhuggermerkene] som hjelpemiddel til å datere enkelte byggearbeider ved landsbygdskirkene» (Brendalsmo 2006:240). Han underbygger dermed den etablerte forståelsen rundt forbindelsen mellom Nidarosdomen og steinkirker i Trøndelag, samtidig som han understreker at det er en rimelig konklusjon.

Når det kommer til steinhuggermerkene i Nidarosdomen sin relasjon til steinhuggermerkene i Trøndelagsområdet, påpeker Andås at det er «uklart om, eller i hvilken grad, det var en forbindelse mellom Domkirken og disse sognekrikene [sic]» (Andås 2003:34). Det blir likevel anført at man burde være åpen for at det dreier seg om bygghytten ved domkirken. Andås finner det likevel sannsynlig, basert på steinhuggermerkens likheter, at kvader til skipet på Byneset kirke ble hugget av steinhuggere fra Nidarosdomen, og at dette skjedde inne i Trondheim (Andås 2003:37).

Kristoffersen er den som tar problematiseringen av steinhuggermerkene som en direkte forbindelse mellom Nidarosdomen og landsdelskirkene lengst. Hun begrunner problematiseringen sin i mangler ved tidligere forskning (Kristoffersen 2007:50). I lys av dette bidrar Kristoffersen med en metodeutvikling som har synliggjort og løftet frem nye muligheter når det kommer til hvordan man behandler steinhuggermerkene. Hun ender likevel opp med å anvende materialet til å opprette forbindelser. Hun nevner at det bare er noen av landsdelskirkene i Trøndelag som har steinhuggermerker, og at disse er hugget eller risset inn på kvalitetsmessig bedre steinhuggerarbeider enn det som finnes på andre steinbygninger i området (Kristoffersen 2007:43). Dette, fortsetter hun, bekrefter at det er steinhuggere fra bygghytten ved domkirken som har stått for arbeidet med steinhuggermerker. Kristoffersen påpeker også at det ikke er mulig å følge steinhuggermerkene over lengre geografiske avstander, for eksempel fra England til Norge (Kristoffersen 2012:169).

Diskusjon: Feedback-loop og vektinger

Selvoppfyllende fenomener er et resultat av respons på allerede fastlagte rammer, altså modeller som har fått en posisjon der de slipper å bli re-presentert, og dermed står for det Neumann kaller en «frossen forståelse av tingenes orden» (Neumann 2021:39), som igjen hindrer en i å se objekter på alternative måter eller i lys av alternative forklaringer. Dette gjør at diskursen ender i en feedback-loop. Motstand mot slike skapte virkeligheter kan utgjøre en forskjell; i prinsippet kan tekster som står for andre representasjoner kortslutte den lukkede feedback-loopen. Dette trenger ikke å bety at den nye teksten har mer rett, men gjennom å stille spørsmål til representasjonen kan en åpne for at man fortsatt stiller spørsmål til virkelighetene.

Vektinger i diskursen

Selv om Dorothea Fischer også kan anses som en meningsdanner i denne sammenhengen, er hennes syn på steinhuggermerkens funksjoner

ikke lenger en av hovedlinjene i diskursen. Hun støtter imidlertid opp under oppfatningen om steinhuggermerkene som en ren funksjonell praksis, og kan sees mer som en indirekte påvirkning i diskursen.

Den som overtar rollen som en sentral meningsdanner blir Ekroll som, i tillegg til sitt renommé som bygningsarkeolog, blir løftet opp som en hovedstemme i diskursen da hans verker er referert til i de fleste av kildene som er aktuelle som deltakere i denne diskursen. Det gjør det ekstra interessant at Ekroll selv bruker Kristoffersen som kilde om steinhuggermerkene, både forskningshistorisk og som anslag til å kommentere arbeidet som ekteparet Fischer gjorde med registrering og dokumentering av steinhuggermerkene (Ekroll 2015:285). Det interessante aspektet med at Ekroll bruker Kristoffersen som en kilde til steinhuggermerkene, er at dette styrker Kristoffersen sine tekster som «kanoniske» tekster i diskursen. NDR er en del av et samlet forskermiljø, med flere aktører, men hvor Ekroll blir fremhevet basert på publikasjoner og renommé. Hans evner til å publisere gjør at han blir en førende stemme i diskursen, og han får et større kunnskapsgrunnlag fordi han virker å være stemmen for et forskningsmiljø fra NDR. Samtidig er det ganske klart fra et kildeperspektiv at det fremover vil være Kristoffersen sine tekster som vil bære preg som kanoniske tekster. Dette er både fordi tekstene knyttet til hennes navn er spisset inn mot temaet, og ikke minst fordi hun blir tillagt faglig tyngde av nettopp Ekroll ved at hun er hans hovedkilde til steinhuggermerkene i sine tekster.

I denne diskursen spiller også Nidarosdomen som institusjon en rolle som maktskaper. Ifølge Neumann er museer institusjoner som skaper virkeligheten «Nasjonalstaten» (Neumann 2021:96). Med dette menes at det vi tenker på som nasjonen, og som former vår oppfatning av den, blir skapt, bevart og formidlet av museer. På samme måte er Nidarosdomen som «Norges nasjonalhelligdom» sterkt knyttet til virkeligheten «Norge» og «det Norske», og representerer en felles identitet som strekker seg tilbake

til vikingtiden, innføringen av kristen tradisjon i Norge, samt gjenoppbyggingen av den nasjonale identiteten under og etter unionstiden. Det er derfor naturlig at representanter for slike institusjoner har en viktig rolle i diskusjonen som pågår. Dette gjør at NDR definerer hva som er den diskursive virkeligheten for steinhuggermerkene i Trøndelag. De er en påvirkningskraft og premissleverandører til resten av det diskursive nettverket.

Siden meningene i en diskurs ligger i språket, er måten språket blir brukt på innad i diskursen også viktig (Neumann 2021:84). I språket kan ordene bli materielle og ta på seg en betydning som er større enn seg selv. For eksempel bruker man uttrykket «dra på jobb» i stedet for «dra til kontoret», selv om en jobb ikke er en fysisk plass man drar til (Neumann 2021:85). Dette gjelder også for fraser som inneholder ordene «steinhuggermerker» og «Nidarosdomen». Slike uttrykk finnes ikke bare i tekster fra arkeologer og fagpersoner i «materieell historie», men også i tekstuell historieformidling som vitenskapelige rapporter (Meyer og Gustavsen 2013:10) og lokalhistoriebøker (Skauge 2019:20). Dermed fungerer disse tekstene som sideelver som tilfører vann til en rådende overordnet modell eller representasjon.

I en artikkel i en bok om Byneset kirke nevner historiker Terje Bratberg steinhuggermerkene (2009:75). Steinhuggermerkene blir nevnt som noe som sannsynligvis er blitt brukt som et lønningssystem, og det blir påpekt at like merker som finnes i kirken kan man også finne i Nidarosdomen. Det blir ikke eksplisitt etablert en sikker forbindelse av Bratberg, men domkirken blir nevnt i neste paragraf i klar sammenheng med den over. Det er dermed slik at det kan antas at leseren selv setter dette i forbindelse med hverandre. Det blir en språklig kondisjonering som uforvarende stiller bekreftende forbindelser mellom de to kirkestedene. Steinhuggermerkene påtar seg en materialitet som fremstår med det arkeolog Terje Brattli beskriver som en diskursiv soliditet (Brattli 2022:46). Steinhuggermerket blir diskursivt mer solid, siden det gjennom å kobles til Nidarosdomen antar en monumental-

verdi som er større enn seg selv og merkene blir en del av et nettverk som gir en større egenverdi.

Konklusjon

Ovenfor har jeg tatt for meg diskursen om steinhuggermerkene i Trøndelag og hvordan denne har utviklet seg frem til i dag. Gjennom en presentasjon av diskursen om steinhuggermerkene lagvis, har vi fulgt de forskjellige tillagte egenskapene som merkene har: merkenes funksjoner og merkenes egenskap som forbindelse mellom Nidarosdomen og omliggende kirker. Nettopp siden diskursen om steinhuggermerkene i Trøndelag kan deles inn i to parallelle lag, ligger det til rette for at man har forskjellige deltakere og en spredning i relevante representasjoner. Slik er det overraskende nok ikke. Steinhuggermerkene virker å være sentrum for en diskursiv prosess rundt en forvaltningsmessig og forskningsmessig tradisjon som består av flere aktører som forsterker den samme forståelsen av steinhuggermerkene.

Av de to lagene har jeg argumentert for at diskursen som omhandler steinhuggermerkens funksjon er en langt mer tilgjengelig diskurs, enn diskursen om deres eventuelle rolle som bevis på relasjoner mellom kirker i Trøndelagsområdet. Likevel er det i begge lagene ikke noen spesiell spredning i meningene blant deltakerne i diskursen om hvordan man ser på steinhuggermerkematerialet, og representasjonene har relativt liten endringsgrad etter hvert som diskursen utvikler seg. Dette gjør at det ikke er vanskelig å følge diskursen om steinhuggermerker i Trøndelag. For det første er stemmene som utgjør diskursen få, hvilket gjør det er lett å holde oversikt ettersom det er få representasjoner å behandle. For det andre er den eneste endringen som skjer over tid i de to diskurslagene den som angår steinhuggermerkens funksjon. Denne funksjonen forandrer seg fra kontrollverktøy hos Fischer, til et avlønningssystem som er hovedrepresentasjonen i dag. Dette er i seg selv en relativt liten forandring siden et avlønningssystem må sies å være en avart av et kontrollsystem, og dermed virker alle aktørene enige i at

steinhuggermerkene i Trøndelag har en praktisk orientering. Det levnes også språklig liten tvil om at måten steinhuggermerkene anses på er den riktige tolkningen, og språket brukes aktivt til å støtte opp under konklusjonene. Det har avleiret seg en måte å forstå steinhuggermerkene på som gjør at man ser på fenomenet som noe som hviler i sin egen sikre forståelse. Diskursen har vært formet av et fåtall mennesker som har utviklet eller bygget opp under representasjonene som har eksistert tidligere. Det virker dermed som at konseptet om steinhuggermerkens funksjon som en lønningsordning har antatt en diskursiv form som en ugjendrivelig sannhet.

Diskursen om de trønderske steinhuggermerkens rolle som forbindelse har tilsynelatende også oppnådd en konsensus. Selv om det har vært forsøk på å problematisere steinhuggermerkene i de omliggende kirkenes relasjoner til Nidarosdomen, så har problematiseringen i hvert tilfelle likevel endt med at steinhuggermerkene har blitt anvendt som et forbindelseselement med Nidarosdomen. Også utenfor Trøndelags grenser virker det som forskningen på trønderske steinhuggermerker har hatt en påvirkning, som igjen tyder på en lignende nasjonal diskursiv forståelse for fenomenet. Her kan Nidarosdomen selv spille inn som en materialistisk påvirkning på diskursen, både som nasjonalhelligdom med en bindende påvirkningskraft og som en rettesnor for andre deltakere i diskursen. Diskursen om steinhuggermerkene i Trøndelag virker dermed å ha antatt en selvforsterkende rolle, hvor hvert nye tillegg underbygger på forhånd fastlagte rammer. Altså en feedback-loop. Kan derfor normene som eksisterer i diskursen om steinhuggermerkene ha gjort at man ikke har vært åpen for tilstedeværelsen av andre forklaringsmuligheter? Eller er det slik at den gjeldende representasjonen angående steinhuggermerkene i Trøndelagskirker kobling til Nidarosdomen faktisk er så ugjendrivelig som den fremstår utenfra?

Takk

Jeg vil uttrykke en takk til Terje Brattli for samtale og gjennomgang av teoretiske problem. Jeg vil også takke Ingrid Terese Xara Brazil Fongen for korrektur.

Summary

This paper focuses on the mason's marks in Trøndelag and explores how the discourse around them has evolved. I examine how the function of the mason's marks and their potential role as evidence of relationships between town and countryside in the Trøndelag area have been discussed. Based on a discourse analysis of previous research and source materials, I conclude that, in Trøndelag, there is a relatively simple development in the discourse surrounding the mason's marks, with a clear consensus that they serve a practical function as control tools or a system of remuneration. The result of this analysis demonstrates that the discourse surrounding the mason's marks in Trøndelag has reached a frozen state where each addition to the discourse reinforces the already existing understanding of the mason's marks.

Litteratur

- Alexander, J. S. 2008 Medieval Masons' Marks. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra <https://warwick.ac.uk/fac/arts/scapvc/arhistory/staff/ja/research/masonsmarks> [besøkt 29. november 2023].
- Andås, M. S. 2000 *Skrudhuset i Trondheim. Form og Funksjon*. Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Andås, M. S. 2003 Merker i stein. Om bygghytten ved Domkirken på Erkebiskop Øysteins tid. I *Trondhjemske Samlinger*, P. T. Sandvik (red.), s. 25–41. Trondhjems historiske forening, Trondheim.
- Bratberg, T. T. 2009 Historien frem til reformasjonen. I *Byneset bygdebok bind 4: Fra Odin og Tor til St. Michaelskirken på Stein*, S. Løseth (red.), s. 11–130. Byneset historielag, Spongda.
- Brattli, T. 2006 *Fortid og Forvaltning. En analyse av norsk kulturminneforvaltning i perioden 1990 – 2005, med hovedvekt på arkeologiske forhold*. Upublisert doktorgradsavhandling. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Brattli, T. 2022 Kirken i Søndre gate 7–11 og nasjonalmonumentet Klemenskirken. *Primitive tider* 24:33–50. UiO, Oslo.
- Brendalsmo, J. 2006 *Kirkebygg og kirkebyggere. Byggherrer i Trøndelag ca. 1000–1600*. Unipub, Oslo.
- Champion, M. 2015 *Medieval Graffiti. The Lost Voices of England's Churches*. Ebury Press, London.
- Ekrøll, Ø. 1997 *Med kleber og kalk. Norsk steinbygging i mellomalderen 1050–1550*. Samlaget, Oslo.
- Ekrøll, Ø. 2015 *The Octagonal Shrine Chapel of St Olav at Nidaros Cathedral*. Upublisert doktorgradsavhandling. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Fischer, D. 1965 XIII Stenhuggermerkene. I *Nidaros erkebispestol og bispesete 1153–1953. Bind 2. Norges kirker. Domkirken i Trondheim Kirkebygget i Middelalderen*, G. Fischer s. 531–548. Land og Kirke, Oslo.
- Fischer, G. 1965 *Nidaros erkebispestol og bispesete 1153–1953. Bind 1. Norges kirker. Domkirken i Trondheim Kirkebygget i middelalderen*. Land og kirke, Oslo.
- Foucault, M. 1972 *The Archaeology of Knowledge and the discourse on language*. Pantheon Books, New York.
- Kristoffersen, K. 2007 *En bygningsarkeologisk undersøkelse av koret i Sakshaug kirke*. Upublisert masteroppgave. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Kristoffersen, K. 2012 Steinhuggermerkene som kilde til Nidarosdomen på erkebiskop Eysteins tid. I *Eystein Erlendsson: Erkebiskop, politiker og Kirkebygger*, K. Bjørlykke (red.), s. 167–183. Nidaros domkirkes restaureringsarbeiders forlag, Trondheim.
- Kristoffersen K. 2019 Steinhuggermerkene – registrering og dokumentasjon. I *Katedralbyggerne. Nidarosdomens gjenreisning 1869–2019*, Ø. Ekrøll (red.), s. 157–164. Museumsforlaget, Trondheim.
- Kristoffersen, K. 2022 Steinhuggermerker med Kjersti Kristoffersen. Foredrag presentert på Fagdag om Kongeinngangen, Trondheim. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: <https://www.youtube.com/watch?v=q4hqbTc4zm0> [besøkt 25. september 2023].
- Lidén, H.-E. 1974 *Middelalderen bygger i stein*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Meyer, R. og Gustavsen, L. 2013 Forprosjekt: Georadarundersøkelse på Rein Kloster. Prosjektbeskrivelse for fremtidig georadarundersøkelse på Rein, Rissa kommune, Sør-Trøndelag. NIKU, Oslo.
- Neumann, I. B. 2021 *Inføring i diskursanalyse. Mening, materialitet og makt*. Fagbokforlaget, Oslo.
- Nicolaysen, N. 1866 *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger, ældre end Reformationen og henførte til hvert sit Sted*. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring, Kristiania.
- Nicolaysen, N. 1867 Thordhjem-Domkirken. I *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok 1867*. s. 113. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring, Kristiania.
- Reinfjord, K. 2018. To tårn tett i tett: Hamar bispedømmes regionale håndverkmiljø i middelalderen. *Viking* 81:149–170.
- Reinfjord, K. 2019. Sandsteinsmestrene – Middelalderske steinhuggermerker fra Hamar domkirke. I *Fra Kaupang til bygd 2019* s. 49–59. Anno Domkirkeodden, Hamar.
- Reinfjord, K. 2023 *Stone Building – Organization and Development of Construction Technology in Eastern Norway c. 1130–1537*. Upublisert doktorgradsavhandling. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Ryssdal, O. 1944 *Erkebiskpegården i Trondheim. Dens Eldste bygningshistorie*. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring, Oslo.

- Skauge, A. 2019 Krossen blir merket vårt. I *Middelalderkyrkja i Skaun*, P. O. Lilleberg (red.), s. 13–23. Skaun sokneråd, Skaun.
- Skre, A. 2021 *Hvorfor fem stein? En diskurs- og praksisanalyse av steinhuggermerker i Trøndelag med empiri i bygningsarkeologiske undersøkelser av portaler med steinhuggermerker ved Reinsklosteret, St. Michaelskirken på Steine og Ven kirke på Skaun*. Upublisert masteroppgave. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Svanberg, J. 1994 *Medeltida byggmästare*. Tidens förlag, Stockholm.
- Trebbi, M. 1977 *Innflytelsen fra den romanske skulptur i Trondheim på steinkirker i erkestiftet*. Upublisert hovedfagsoppgave. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Trøim, I. 1999 *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet – En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905–1978*. Varia 49. Universitetets Oldsakssamling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Ystgaard, I. 1998 *Bygdeborger i Trøndelag: en forskningshistorisk og empirisk undersøkelse av et begrep og en kulturminnekategori*. Upublisert masteroppgave. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Øren, I. 1994 *Værnes kirke – tidlig-romansk byggekunst i Trøndelag*. Upublisert hovedfagsoppgave. Universitetet i Bergen, Bergen.